

Iva Žurić, Zagreb

Wittgenstein i dekonstrukcija

»Čemu hoću poučiti jest: prijeći od neočigledne besmislice k očiglednoj.«

(L. Wittgenstein, *Filozofijska istraživanja*, §464)

Svatko tko pokuša dovesti u vezu dvije naočigled dispartne tradicije, kao što su Wittgensteinova filozofija i dekonstrukcija, vjerojatno će se suočiti s određenim poteškoćama. J. Derrida, najistaknutiji predstavnik dekonstrukcije, bavi se širokim krugom tema, dok se L. Wittgenstein, barem u *Filozofijskim istraživanjima*, prvenstveno koncentrira na filozofiju jezika. Dekonstrukcija, proizašla iz tradicije poststrukturalizma, dominantno se bavi »dekonstruiranjem« povijesti filozofije (naročito metafizike), dok je Wittgenstein vrlo malo pozornosti posvećivao klasičnoj filozofiji. No, nakon početne skepse, isčitavanjem tekstova tih dviju tradicija, naziru se dodirne točke, što mi ih je namjera u ovome radu pokazati. Prvenstveno ću se baviti Wittgensteinovom kasnijom fazom, za koju se općenito smatra da sadrži začetke dekonstrukcijskog mišljenja.

Teško je naći jedinstvenu definiciju koja bi točno odredila što je dekonstrukcija. Definirajući se kao filozofska pozicija, način čitanja ili pak politička opcija, ona najčešće objedinjuje sve navedene pozicije, što joj omogućuje šarolikost primjene.

1. Metoda i način pisanja

Već prvi pogled na stranice *Filozofijskih istraživanja*¹ mogao bi uvelike umanjiti prvotni entuzijazam proučavanja Wittgensteinova djela. Osim teško nezamjetljive debljine, *FI* pisana su u obliku numeriranih *pripomena* koje se međusobno razlikuju stilom i formom. Od citata do satiričnih primjedbi, od ironije do metafore, pripomene nisu sadržajno povezane na linearan način, što otežava doživljavanje *FI* kao koherentne cjeline, no njihova nam nepovezanost omogućuje da ih proučavamo kao samostalne cjeline iza kojih se s vremenom nazire zajednički kontekst.

Osvrćući se na svoj način pisanja, Wittgenstein u predgovoru *FI* kaže:

»Ali bitnim mi se činilo to da misli u njoj trebaju napredovati od jednoga predmeta k drugome u prirodnom i cjelovitom slijedu. Nakon nekoliko neuspjelih pokušaja da svoje rezultate spojim u jednu takvu cjelinu, uvidio sam da mi to nikada ne bi uspjelo... da bi moje misli uskoro oslabile, ako bih ih pokušao, protiv njihove prirodne sklonosti, dalje siliti u *jednom* smjeru.«²

Metoda što ju Wittgenstein koristi ne odgovara klasičnom pojmu metode kojom se *nešto* poučava, već je sama metoda predmet poučavanja:

¹
FI dalje u tekstu.

²
L. Wittgenstein, *Filozofijska istraživanja*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1998.

»... nego se sad na primjerima pokazuje metoda«,³

čime je predstavljena metoda koja nije ograničena pravilima, već se usvaja putem prakse.

Na sličan se način Derrida, iz svog teorijskog miljea, obračunava s linearnošću nagovještajući »kraj knjige«, jer smatra da pojam knjige pretpostavlja da su riječi u njoj sklopljene po načelu totalnosti, odnosno cjelovitosti, što se ne slaže s nelinearnošću dekonstrukcijskog mišljenja.⁴ Također se i na polju metode uočavaju sličnosti između Wittgensteina i Derride, no Derrida ide korak dalje smatrajući da dekonstrukcija – najčešće shvaćena kao metoda – nikako to ne može biti, jer ona propituje sam koncept metode kroz povijest metafizike; ona ne definira značenje, već pokazuje kako se ono uspostavlja. Baveći se tekstovima, dekonstrukcija se hvata za karakteristična mjesta na kojima nam se tekstovi otkrivaju kao proizvodi određene sustava značenja.

2. »Igra«

Uspoređujući koncepte »igre«, što ih i Wittgenstein i Derrida koriste, zanimljivo je vidjeti mjesta gdje se oni dodiruju. »Jezična igra«⁵ središnji je element Wittgensteinove kasne filozofije, koji se prvenstveno odnosi na jezičnu praksu, a ne na teoriju.

»Riječ 'jezična igra' ovdje treba istaknuti to da je govorenje jezika jedan dio neke djelatnosti, ili neke forme života.«⁶

Jezik nije podijeljen na različite »jezične igre«, već je *način upotrebe* jezika sama »jezična igra«. Bitno je pritom istaknuti da za Wittgensteina, a to je i zajednička dodirna točka s Derridaom, »jezična igra« nema neko univerzalno utemeljenje, neko »posljednje pravilo« koje bi reguliralo igru »jezične igre«.

»Naše jasne i jednostavne jezične igre nisu predstudije za neko buduće reglementiranje jezika... Prije su te jezične igre tu kao *objekti usporedbe* koji putem sličnosti i nesličnosti trebaju baciti svjetlo na odnose našeg jezika.«⁷

One ne propisuju kako da se koristimo jezikom, već ukazuju na načine na koji jezik funkcionira, otvarajući nam mogućnost da se oslobodimo mitova putem kojih nam naša kultura producira sustave značenja, čineći ih univerzalnim.

»Igra« je kod Derridaâ dio dekonstrukcije kojom on također zadire u pomno čuvanu tradiciju metafizike. U svom eseju »Struktura, znak i igra u obradi ljudskih znanosti«,⁸ Derrida analizira koncepte *središta* i *znaka*, koji su za njega centralni koncepti tradicionalne metafizike. Metafizička je tradicija za Derridaâ neprekidna mutacija centralizirane strukture koja kontrolira pojmove propisujući im značenje. Centar strukture (»posljednje pravilo«) propisuje pravila – i to je *ograničena igra* metafizike.

»Pojam centrirane strukture zapravo je pojam slobodne igre utemeljene na osnovnom tlu, slobodna igra koja je osnovana na osnovnoj nepokretnosti i čvrstoj sigurnosti, a koja je sama po sebi izvan dosegâ slobodne igre.«⁹

Derrida pristupa centraliziranoj strukturi propitujući mehanizme njezina djelovanja, otkrivajući da je »centar« samo *funkcija*, a ne *entitet*. To je trenutak kada sve postaje *diskurs*, gdje i sam koncept centra podliježe beskrajnoj igri označitelja, a sama igra više nema centraliziranu strukturu koja je

determinira. Igra tako postaje slobodna, neodređena, kao što ni »jezična igra« nema neko »posljednje pravilo« koje bi je određivalo.

3. Fonocentrizam zapadne filozofije

Dekonstrukcija pretpostavlja da je zapadna filozofija, od Platona do današnjih dana, bila skeptična prema *pismu*, usredotočujući se na *govor*. Kada govorimo, kao da nam riječi vjernije odražavaju misli, kao da je govor vjerodostojnija veza s našim mislima od pisma. Prilikom pisanja, naprotiv, postoji sumnja da će tekst izobličiti naše misli, da neće na adekvatan način »preslikati« ono što smo željeli reći, jer je tekst materijalan te time podložan izmjenama. Njega je uvijek moguće na razne načine koristiti, citirati na način na koji mi to možda ne bismo htjeli. Kao da pisanje predstavlja govor o meni »iz druge ruke«, za razliku od iluzije da govor odražava naše misli.¹⁰ Iako Wittgenstein smatra da je primamljivo privilegirati govor nad pismom, u *Plavoj knjizi* on kazuje da nije zainteresiran za područje misli.¹¹ Wittgenstein pritom odbacuje i mogućnost »privatnog jezika«,¹² jer tako jezik ostaje »neplodan«, nekonstruktivan.

»Da li bi bio zamisliv neki jezik u kojemu bi netko za svoju vlastitu potrebu mogao napisati ili izgovoriti svoje unutarnje doživljaje – svoje osjećaje, raspoloženja, etc? – Zar ne možemo to učiniti u našem običnom jeziku? – Ali ne mislim tako. Riječi tog jezika trebaju se odnositi na ono što može znati samo onaj tko govori, na njegove neposredne, privatne osjete. Netko drugi dakle ne može razumjeti ovaj jezik.«¹³

»Svaki se znak *sam* čini mrtvim. Što mu daje život? – U upotrebi *živi* on.«¹⁴

Riječi dobivaju značenje jedino preko njihove upotrebe, a ne u nekom povlaštenom mediju misli. Značenje ne može proizlaziti iz nekog solipsističkog unutarnjeg osjeta, već jedino iz jezične prakse, gdje je prošaran mnogobrojnim upotrebama.¹⁵

»Privatni jezik« ne može biti područje značenja, jer »ne postoji za druge« koji mu određuju značenje.

Derrida svojim konceptom »iterabilnosti« riječi ukazuje na ovisnost riječi o ponavljanju. Riječ je »napravljena« da bude ponavljana (iterabilna), pri-

3
Ibid., § 133.

4
Usp. J. Derrida, *O gramatologiji*, Veselin Masleša, Sarajevo 1976., str. 27.

5
U ovome radu neću ulaziti u detaljno objašnjenje toga što je »jezična igra«, jer to nije bitno za njega. Ono što nas zanima jest način na koji »jezična igra« funkcionira u jeziku.

6
L. Wittgenstein, *ibid.*, § 23.

7
Ibid., § 130.

8
Esej preuzet iz M. Becker, *Suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb 1999.

9
M. Becker, *ibid.*, str. 209.

10
Usp. T. Eagleton, *Književna teorija*, SNL, Zagreb 1987., str. 144.

11
Usp. H. Staten, *Wittgenstein and Derrida*, University of Nebraska Press, 1984.

str. 86.

12
Izrazi koji označuju čovjekove unutrašnje doživljaje.

13
L. Wittgenstein, *ibid.*, § 243.

14
L. Wittgenstein, *ibid.*, § 432.

15
Usp. V. Biti, *Bahtin i drugi*, Naklada MD, Zagreb 1992., str. 82.

likom čega se ono što smo iskazali nikada ne može u potpunosti poklopiti sa značenjem koje će mu netko drugi pridati – to je »ponavljanje s razlikom«. ¹⁶ Govornik u trenutku iskaza nije u mogućnosti sagledati sva moguća tumačenja koja bi se iskazu mogla pridodati; riječi kao da »bježe« od nas. Nemogućnost sagledavanja bezbroj mogućih upotreba riječi Wittgenstein jasno izražava u *FI*:

»To je kao da čitavu primjenu riječi možemo zahvatiti odjednom. – Mi kažemo da to činimo... mislimo da budući razvoj mora na bilo koji način već biti prisutan u aktu zahvaćanja, a ipak nije prisutan. – Jer mi kažemo da nema dvojbe da mi tu riječ razumijemo, a s druge strane, njezino značenje leži u njezinoj primjeni.« ¹⁷

4. Dekonstrukcija metafizike

Dekonstrukcija demistificira metafiziku, takav sustav mišljenja koji svoje uporište ima u nespoznatljivom temelju – nadiskustvenom počelu – u obliku »transcendentalnog označitelja«, koji će dati značenje svim znakovima. Tijekom povijesti, kako to dekonstrukcija razlaže, uvijek je bilo pretendenta na prijestolje transcendentalnog označitelja (»posljednjeg utemeljenja«) – bilo da se radilo o Bogu, Ideji, Svjetskom duhu, Bitku, itd. ¹⁸ Koncept »transcendentalnog označitelja«, kako je dekonstrukcija pokazala, kontradiktorne je prirode, jer pretpostavlja da jedno takvo počelo nužno mora biti iznad sustava kojeg utemeljuje – mora mu prethoditi na način da ne smije biti uvučeno u njegove »jezične igre« koje nastoji odrediti. Vidjeli smo u dosadašnjem izlaganju da je ideja dekonstrukcije pokazati nam kako ne može postojati pojam koji ne bi bio uvučen u beskonačnu igru označavanja, a povijest metafizike nam to upravo i pokazuje – ideja Boga, Istine, Svjetskog duha i Bitka itekako je oduvijek bila i još je uvijek uplitana u različite diskurse koji su u različitim okolnostima izvlačili pojedina značenja, dajući im povlašteni položaj.

»Russell i popovi pričinili su beskrajnu štetu, beskrajnu štetu.« ¹⁹

Karakterističan za Wittgensteinovu kasniju fazu, ovaj iskaz na zanimljiv način pokazuje njegov raskid s tradicijom metafizike, toliko prisutnom u njegovu ranijem djelu *Tractatus Logico – Philosophicus*. Oboružan iluzornim predstavama o nužnosti postojanja univerzalnog utemeljenja, Wittgenstein u svojoj ranijoj fazi traga za kristalnom strukturom jezika – onom koja bi poput slike reflektirala bit stvarnosti. *Forma* je pojam koji Wittgensteina u njegovoj ranijoj fazi povezuje s Aristotelom, prvim velikanom duge tradicije metafizike. Forma je ono što stvar čini spoznatljivom, a ona će se kod ranog Wittgensteina u njegovoj »teoriji slike« neprekidno reflektirati u jeziku. ²⁰

U svojoj kasnijoj fazi, posebice u *Filozofijskim istraživanjima*, raskida s takvim načinom razmišljanja.

»Što pažljivije promatramo činjenični jezik, to jačim postaje protuslovlje između njega i našeg zahtjeva. (Kristalna čistoća logike mi se nije ukazala, nego je bila zahtjev.) Protuslovlje postaje nepodnošljivo; zahtjev sada prijeti da postane nešto prazno. – Dospjeli smo na glatki led gdje nedostaje trenja, dakle, gdje su uvjeti na određeni način idealni, ali mi baš zbog toga i ne možemo hodati. Hoćemo hodati; tada trebamo trenje. Natrag na hrapavo tlo!« ²¹

Iz navedenoga se vidi koliko je ta ideja iz njegove ranije faze bila pod utjecajem *zahtjeva* postuliranog i prije samog promišljanja.

Wittgenstein nalazi rješenje za izlazak iz klopke metafizike u »običnom jeziku«, za kojeg pretpostavlja da nije kontaminiran metafizikom.

»Kad filozofi upotrebljavaju neku riječ – znanje, bitak, predmet, ja, iskaz, ime – i nastoje zahvatiti *bit* stvari, uvijek se mora pitati: Da li se ta riječ u jeziku u kojem ima svoj zavičaj ikada doista tako upotrebljava? – Mi svodimo riječi s njihove metafizičke natrag na njihovu svakodnevnu primjenu.«²²

Dekonstrukcija je pesimističnija u svezi s oslobađanjem od metafizike, jer smatra da je i »svakodnevno« obilježeno metafizikom. Nema bijega iz nje, jer je i sam govor o izlasku iz metafizike – metafizički. Jedino što preostaje jest da se pokaže kako su se pojedine teorije, pojedini sustavi mišljenja tijekom povijesti uspostavljali, kako su određivali što je bitno, a što periferno u nekom sustavu – to je dekonstrukcija: razotkrivanje tekstova, paranje šavova na kojima su pojedina mišljenja nastala, kako bi se ukazalo na njihove *aporije*.²³

5. Dekonstruiranje hijerarhijskih opreka

Dekonstrukcija dekonstruira hijerarhijske opreke na kojima počiva tradicija zapadne filozofije – visoko/nisko, priroda/kultura, duša/tijelo, uzrok/posljedica, istinito/lažno – koje počivaju na hijerarhijskom prvenstvu prvog člana iz opreke. Na temelju dominacije i nadređenosti prvog člana nad drugim, dekonstrukcija smatra da u pozadini leži ideološko mišljenje, koje djeluje u povlačenju granice i isključivanja *Drugog*.

Načelo uzročnosti jedno je od temeljnih načela u filozofiji. Prema dominantnom mišljenju, smatra se da uzrok logički i vremenski prethodi posljedici, te je time posljedica izvedena na temelju uzroka. Uzrok time dobiva povlašteno mjesto »izvora«. No, ako se tek na temelju posljedice dolazi do uzroka – boli koja nam ukazuje na uzrok – tada bi se i posljedica mogla smatrati izvorom.²⁴ Uzrok time gubi svoju »metafizičku povlasticu«, čime i posljednji uzrok gubi svoje krajnje utemeljenje – pošto je spoznatljiv tek na temelju svojih posljedica.

Način na koji se Wittgenstein razračunava s krajnjim utemeljenjem, može se dovesti u vezu s postupkom dekonstrukcije.

»Neko objašnjenje može, doduše, počivati na nekom drugom koje je dano, ali nijedno ne potrebuje nekog drugog, osim ako ono nama nije nužno da bismo izbjegli nesporazum, dakle nesporazum koji bi bez objašnjenja nastupio; ali ne: svaki koji mogu zamisliti.«²⁵

Iz toga proizlazi da npr. lopta može biti uzrok razbijenog prozora – nije nam potrebno tražiti daljnji uzrok pošto je lopta već odgovor na pitanje unutar kriterija što ga definira konkretna situacija.

16
Usp. H. Staten, *ibid.*, str. 112.

17
L. Wittgenstein, *ibid.*, § 197.

18
Usp. T. Eagleton, *ibid.*, str. 145.

19
Citat preuzet iz V. Biti, *ibid.*, str. 82.

20
Ne treba posebno naglašavati koliko ovaj koncept neodoljivo podsjeća na Aristotelovu (klasičnu) definiciju istine.

21
L. Wittgenstein, *ibid.*, § 107.

22
Ibid., § 116.

23
Termin preuzet iz retorike – nepostojanje sinteze, kretanje u okviru nerazrješivih suprotnosti.

24
Usp. J. Culler, *O dekonstrukciji*, Globus, Zagreb 1991., str. 75.

25
L. Wittgenstein, *ibid.*, § 87.

Tražeci posljednje utemeljenje, filozofija je oduvijek tražila kandidate koji bi zadovoljili potrebu za spoznajom počela.

»Sjeti se da ponekad zahtijevamo objašnjenja ne radi njihova sadržaja, nego radi forme objašnjenja. Naš zahtjev je arhitektonski; objašnjenje je neka vrsta lažnog stupa koji ništa ne nosi.«²⁶

Wittgenstein nam lukavo ukazuje na našu vječnu »potrebu za formom«, koja bi nadomjestila nemogućnost spoznaje sadržajnog utemeljenja počela.

Na području jezika, Wittgenstein na sličan način *dekonstruira* dominaciju nekih pojmova nad drugima. On smatra da smo mi naučeni razmišljati o pojmu *značenje* kao o *stvari*, nešto što je riječ, ali kao da je i nešto »više« od nje. No on kaže da je riječ 'značenje' ista kao i bilo koja druga riječ u jeziku, a pretpostavka o jezičnoj superiornosti javlja se jer je *značenje* »jezik o jeziku« i taj refleksivni karakter daje joj iluziju dominacije.

6. Dekonstrukcija metafizike prisutnosti

Povijest filozofije jest povijest »metafizike prisutnosti«, kako nam pokazuje dekonstrukcija. Pojmovi koji su određivali neki temeljni princip, načelo ili uzrok – *idos*, *arhe*, svijest, čovjek, Bog – oduvijek su bili određivani kroz prizmu *prisutnosti*.

»... prisustvo stvari pogledu kao *idos*, prisustvo kao supstancija/esencija/egzistencija ...«²⁷

Povezana s hijerarhijskim oprekama, metafizika prisutnosti nadređenom je članu iz opreke (duša/tijelo, transcendentno/empirijsko, istinito/lažno) oduvijek pridavala »višu prisutnost«, dok je podređeni naziv označavao njegovu negaciju, odnosno privaciju.

Prisutnost logičkih i gramatičkih struktura u govoru opterećenih metafizikom prisutnosti, Wittgenstein opisuje prizorom imenovanja predmeta.

»To je u svezi sa shvaćanjem imenovanja kao nekog takoreći okultnog procesa. Imenovanje se pojavljuje kao *neobičan* spoj neke riječi s nekim predmetom. – A takav se jedan neobičan spoj doista događa kad, naime, filozof, da bi otkrio što je taj odnos između imena i imenovanog, zuri u neki predmet pred sobom i pritom bezbroj puta ponavlja neko ime ili također riječ 'ovo'.«²⁸

Teško je ne zamijetiti satiričan ton koji čini podtekst paragrafa – slika filozofa koji stoji ispred nekog objekta prilikom ospesivnog ponavljanja riječi »ovo«, ne bi li dohvatio »bit predmeta«. Međutim, »mjesto je već bilo pripremljeno«²⁹ za riječ »ovo«, zbog jezika u kojeg je sam proces imenovanja već »upisan«. Prije samog imenovanja postojala je svijest o razlici između konkretnog predmeta i ostalih, jer nema riječi koje posjeduju »višu prisutnost« od ostalih – sve su one dio jednog označiteljskog lanca.

»Pojmovi: iskaz, jezik, mišljenje, svijet – stoje u nizu jedan iza dugoga, svaki jedan drugom ekvivalentan.«³⁰

Wittgenstein se dotiče i *principa identiteta* koji određuje granicu unutar koje je nešto identično samom sebi, a koje se može povezati s metafizikom prisutnosti.

»Stvar je identična sa samom sobom. – Nema ljepšeg primjera beskorisnog iskaza...«³¹

Princip identiteta u filozofiji predstavlja pravilo na kojem se temelji cijeli pojavni svijet i ono nam, prema tradicionalnom mišljenju, omogućuje komunikaciju s drugima, a i sa samim sobom. To je pravilo koje stoji iza svih

pravila. Međutim, »iterabilnost«, kao *ponavljanje s razlikom*, cijepa samo-identitet (*self – identity*), onemogućujući sebstvu da se na idealan način u potpunosti poklopi sa samim sobom, jer će uvijek postojati višak značenja koje neće moći biti obuhvaćeno. Transcendentalno pravilo poput principa identiteta nadišlo bi razliku prilikom iteracije (ponavljanja), popunilo bi mjesto koje je ostalo nezahvaćeno. Ono bi također omogućilo konstantnu *prisutnost* sebstva, jer bi posjedovalo svo značenje koje bi ukinulo to mjesto razlikovanja – mjesto koje pripada *Drugome*. Dekonstrukcija time želi pokazati da takvo pravilo predstavlja težnju ukinuća *drugih* u želji za konstantnom prisutnošću sebstva.

Iva Žurić

Wittgenstein and Deconstruction

In the text, the author has tried to compare Wittgenstein's late philosophy with deconstruction, that originated from poststructuralism. She has tried to show Wittgenstein's critical position towards metaphysics, which is the main field of interest in the tradition of deconstruction. The main themes of deconstruction were represented through the text of J. J. Derrida, who is the most prominent representative of deconstruction.

26

Ibid., § 217.

27

J. Derrida, *O gramatologiji*, str. 21.

28

L. Wittgenstein, *ibid.*, § 38.

29

Ibid., § 31.

30

Ibid., § 96.

31

Ibid., § 216.